

Bat mugatua eta mugagabea literatur tradizioan

IBON SARASOLA
(UNIVERSITAT DE BARCELONA)

0. Dirudienez, euskal gramatikariak ezer gutxi arduratu dira aurreko mendeetan eta honen hasieran *bat*-en deklinabideaz. Nik dakidanez, puntu honi buruz guxieneko zehaztasunak ematen dituztenak P. Lafitte (1962), L. Villasante (1972) eta Txillardeggi (1970 eta 1977) dira. Ezagutzen ditudanen artean arazoa ongien eta zehatzen azaltzen duena A. Irigoyen (1978: 752 hh) da zalantzarik gabe.

Artikulu honen lehen zatian *bat*-en forma mugatuak testuinguruaren mendekoak, hots, erredundanteak direla azaltzen da, eta ez dagoela paradigma mugatuaren eta mugagabearen artean kontrasterik. Bigarren zatian, *bat*-en leku-denborazko formen bilakaera aztertzen da, 1970 inguruan, euskalki guztietan, *batean*, *batera*, *batetik* formen gainean batasuna bideratua zegoela erakutsiz. Bukatzeko, mugagabetasunaren *nozioa* eta *forma* berezi beharrak dakartzkien ondorioez hitz egiten da¹.

1. *Bat*-en forma mugatuez.

Ondoko lerroetan azaltzen saiatuko naizenez, euskal literaturako testuen azterketatik ateratzen den ondorio nagusia hau da, zertzelada edo egoera bakar batean jokatzeko delat *bat* hitza deklinabide mugatuaren arabera: *beste* hitzaren agerraldi mugatu baten eraginpean dagoenean. Hots, *bat*-en agerraldi mugatuak automatikoak, testuinguruak eraginak dira, eta ez beregainak. Lege hau, segidan ikusiko dugunez, aski erabatekoa da.

1.1. *Bat*-en forma mugatuak izenordain gisa.

1.1.1. *Bat* izenordainari dagokionez, Hegoaldean, Bizkaitik hasi eta Erronkariraino —ez ordea Baztanen, Etxenikek bederen— lehen testuetatik hasi eta gaurdaino betetzen da delako legea:

(1) Eskerrak eman behar dizkiot Gabriel Fraile lankideari artikulu hau idazteko eman dizkidan argibideengatik. Artikulu honetan, *Orotariko euskal hiztegia* oinarritzen den *corpus*-az baliatu naiz batez ere. Aipatzen diren literatur tradizioko autoreak, obra horretan erabilitako laburdura eta edizioen arabera ematen dira, baina, ahal izan dudan guztietan jatorrizko idazkera errespetatuaz.

Eroan ditu ango jauna eta andrea, / Bata leen, guero bestea TAV 76.
 Emen dago guerturic / Erioa eta biçia: / Eliçac erraten digu / Bata nola bertçea TAV 115.
 Baya gueyago erdestendute Meza ongui ençutendutenean, batas ceren verac Mezan ofrecicenbaytu sacrificioa, berceas Meza erraten duenac ofrecicen baytu aren gatic Ber *Trat* 106 v.
 Persona iru oneetatic zaarrago da batà besteac bàno [...] VJ 5.
 Zerren badakite guziak, Santuak eginzituela liburu bi, bata bere pekatuak aitortzeko, bestea bere utsegiñak eta oker-esanak zuzentzeko Lar *SAgust* 7.
 Emazte manzaba eta desonesta cori condenatu bearducie batorrec eta verceorrec ETZ 165.
 Biac dira ònac; baña bàta bestea baño obeagoa Ub 208.
 Daucaguz buztar-idi bi, bata belleguija, bestia zuriya Mg *Pab* 109.
 Baldin Mezaco dembora igarotzen bada erausian, lotan, edo batari ta besteari be-
 guiratuaz AA II 48.
 Alan dauqueela gueijeñac aparteco gogua, bata gauza batian, ta bestia bestian
 divertiduteco fB *Olg* 27.
 Eta illunabarrean bildu ciranean contuan jauci ciran Semea ez batarequin ez bes-
 tearequin zala Lard 370.
 Urlia izango zan Lekobide ta sendia Larraun, bata Don Pedro Erregea ta bestea
 Don Juan bere anaia Ag *Kr* 201.
 Arekin batean yosi zituzten bi lapur, bata eskui aldean, bestea ezker aldean Ir
YKBiz 500.
 Alako lirio zoragarririk! Bata baltzerana; urrezko ulematasadun, bestea Erkiag
Arran 43.
 Bata eta bestea egia izaki, bi mutur oiek beude zutik Vill *Jaink* 176.

Nahiz eta agerraldi mugagabeak ere badauden, bereziki azken mendean, badirudi
 autore hobereñek legeari gehienbat eusten diotela.

1.1.2. Iparraldean ere erabat betetzen da legea XVI, XVII eta XVIII. mendeetako testue-
 tan:

Ni gathibu naducana captiua da berçeren / Ene dichac hala eguin du ny gathibu
 bigaren / Gogo honez içaneniz vicy baniz bataren / Bana borchaz bayecila ez ia-
 goytic verciaren E 132.
 Gogo batez bata berceagana affectionatuak çaretelarik Lç Rom 12, 16.
 Eta haur hain ongui aditcen da çor iaquinaz eta aithortuaz, nola gauça ebatsiaz
 eta ichilik eramanaz. Haiñ ongui pagatu behar da bata nola bertceax Ax 243.
 Baiña ceren batatz gutitan barcatzen baitu: eta bertzeaz ceren gaitza baita Ax 100.
 Ikas dezaguntzat atac bertcearen cargaren iasaiten SP *Imit* I 16, 4.
 Batak emaiten cian loxeria; eta bestiac ematcen gutu Gincoa ere maita eraciten
 Bp II 74.
 Bata hiltcen da iatean, bertceax iocoan; bata consumitcen du suac, bertceax akha-
 batzen du burdiñac Ch I 23, 7.
 Nic oguen duna eta oguen gabia jujaturen dutut, bena aiticnetic nahi uken du-
 tut borogatu bata eta bestia jujamentu estalibateç Mst III 46, 3.
 Saül Erreguea ongui hassi cen, Judas cembait demboraz ongui cioan; ordean bata
 eta bertceax gaizqui hil dire Brtc 253.
 Hambat adiskide lohi, atac bertceax bilhatuz, atac bertceari amor eginez Dh 162.

Hemeretzigarren mendean, autore gehienek gehienetan betetzen badute ere, bada batzuek mugatuaren ordezkariak deklinabide-era mugagabeak (*bat, batek, bati...*) erabiltzen dituztenak. Zehatzago adierazteko, badirudi autore gehienek bi sistemak nahaste erabiltzen dituztela, batari edo besteari nagusitasuna emanaz, baina gero eta areago era mugagabeetara makurtuz. Horrela, aipatu berri dugun Duhalde: *Jasatzue batec bertzearen cargac* (249).

Joera hau areagotuz doa hogeigarren mendean, eta azkenengo hamarraldietan badirudi ia erabat nagusitu dela: aztertu ditudan testu guztietan *bata*-ren lau adibide (*bat*-enak gutxienez hamar aldiz gehiago direla), *batak*-en beste lau (hauetako hiru Oxobirenak), eta *bataren*-en bat bakarra baizik ez ditut aurkitu mende honetan.

1.1.3. Laburpen gisa Mateoren ebanjelioko pasarte baten (6, 24) Leizarragaren itzulpena historian zehar egin diren beste itzulpenekin erkatuko dut. Hau da Leizarragaren itzulpena: *Neborc bi nabussi ecin cerbitza ditzaque: ecen edo batari gaitz eritziren drauca, eta berceari on: edo batarequin eduquiren du eta bercea menospreciaturen.*

Pasarte berean Haraneder lapurtarrak 1750 inguruan *bata... bertcea, bata... bertcea... ematen du*; 1828ko *Testament Berria* lapurtarrak *bat... bertcea..., bati... bertzea...; Haranederren itzulpen Harrietek antolatuak bata... bertcea..., batai... bertcea...; M. Salaberri behenafartarrak 1856an bat... bertzia..., bati... bertzia...; Intxauspe zuberotarrak 1856an *batá... bestia..., batári... bestia...; Etxenike baztandarrak 1857an bat... bertzea..., bati... bertzea...; Uriartek gipuzkeraz 1858an bati... bestea..., bata...bestea...; Duvoisinek 1859an bat... bertzea..., bat... bertzea...; Hualde bidankoztarrak 1860 inguruan batari... berziari..., leinari... bigarnari...; Sanper zaraitzuarrak 1869an batari... berzeari..., lembizikoari... bigarnari...; Olabidek 1931ean bata... bestea..., batari... beste-ari...; Leon lapurtarrak 1946an *batto... bertzea..., battori bertzeari...; Arriandiaga bizkaitarrak 1946ean bata... bestia..., batarentzako... bestia...; Kerexeta bizkaitarrak 1976an batari... bestia..., batari... bestia...; 1980eko Itun Berria-k eta 1983ko Itun berria ekumenikoak bata... bestea..., batari... bestea...***

1.1.4. Leku-denborazko kasuetan *bat* izenordaina alde eta aldi guztietan agertzen da era mugatuan *beste* mugatu batek eragindako testuinguruetan:

Eta batean beçala bertcean ere, elccar eduqui deçaten Ax 592.

Batean eror eta bertcean iaiqui dabillanac Ax 539.

Loria bedi bata hunetan, bertcea hortan, lauda bedi millatan eta millatan, çuc hareçaçu atsegin ez batean, ez bertcean, baina soilqui çure buruaren mespreçioan SP *Imit* III 49, 7.

Batean eta bestean zorrac dauzcatzula AA II 176.

Batean beharri batetik, bertzean bertzetik Elzb *PAd* 50.

Batean ango ta bestean emeko Doneari egitten eutsezan eskintzariak Echa *Jos* 286.

1.2. *Bat*-en forma mugatuak izenondo gisa.

1.2.1. Izenondo gisa, hots, *bat*-ek izen-sintagma bati muga jartzen dionean, lehenago hasten da legea hausten. Iparraldeari dagokionez, Leizarragak beti erabiltzen du *bat* era mugatuetan:

Batac estimatzen du egun bata bercea bainoago, eta berceac [...] Rom 14, 5.

Eta gaizquiguile urkatuetaric batac blasphematzten çuen hura, cioela, Baldin hi bahaiz Christ, empara eçac eure buruä eta gu. Baina ihardesten çuela berceac reprotcha ceçan hura, cioela [...] Lc 23 39h.

Ala eztu lur-tupinaguileac orhe ber batetarik eguitemo bothere, unci bataren oho-retaco, eta bercearen desohoretaco? Rom 9, 21.

Iparraldeaz jarraituz, hurrengo mendean badirudi erregela gehienbat betetzen dela, baina *bat* mugagabeko lehen adibideak hasten dira jadanik:

Ceren bethiere gauça bat edo bertcea higoinduko baitçαιο SP *Imit* I 25, 7.

Batzu amorioaren beroz eramaitenago dire saindu bat gana bertcea gana baino SP *Imit* III 58, 3.

XVIII. mendean, Etxeberri Sarakoak —behin: *Batean verboac aditcera emaitendu mintçodela giçonquiarekin eta bertcean emacumearequin, verbo batac darontsa accusatiuo singularrecoa, bertceak pluralecoa* ES 91—, Larregik (behin) eta zuberotarrek soilik betetzen dute legea *bat* izenondoari dagokionez. Bada Etxeberri Sarakoaren adibide adierazgarri bat, zeinean *bat* izenordainak legea betetzen duen, baina ez *bat* izenondoak: *Non hauquien bidez hitzcunça bat bertceaganik diferent, edo bata bertcearen iduritako eguiten baitira* ES 127.

XIX. mendean agerraldi bakar bat aurkitu dut, Duvoisinena, baina Kardaberazen (Eg II 101) pasarte baten (*Beso bata batera, bestea bestera, ta burua bere aldera erortenzat*) itzulpena: *Beso bata batera, bertcea bertcera, eta burua bere aldera erortcen ceraizkit* (LEd 183).

Hori da Iparraldean aurkitu dudana *bat* izenondoaren azken agerraldia.

1.2.2. Hegoaldean adibide bakar bat aurkitu dut XVII. mendean, Beriain nafarra, eta adibide horretan betetzen da legea: *Atra ciradela iay egunbates bi lagun ciudade batetic campora [...] ohetatic batac yduquiçuen cuydado Meza eñçuteaz, eta berceac ez* (*Trat* 112 r).

Hemezortzi eta hemeretzigarren mendeetan aski betetzen da, nahiz eta gero eta maizago agertzen diren forma mugagabeak:

Guizon bata ta bestea comulgaru ta illciran Cb Eg III 236.

Egon ere ecin diteque Trinidadeko Persona bata besteac gabe Mg CC 202.

Beguiria iñoiz enzun ote dezun Meza bataren erdia eta bestearena beste erdia AA II 59.

Beguiria, tramparic eguin dezun, saltzen dezula gauza bat bestearen lecuan, catua erbitzat esan oi dan eran AA II 183.

Nesca batac egiten dau garraasi bat. Bestiak siliyo bat. Bestia asarratuta, asten da lortsagalduco diadarca. Bestiac [...] fB *Olg* 72.

Baita bere adisquide batek bestiari, guizon batek bestiari, au eguin leiquijo Astar II 29.

Epai oneetaric bata edo bestea nai eta naiezean emongo yaco bacochari Añ *EL*² 38.

¡Cer banacatce desberdiña aizpa bata eta bestearentzat! Lard 159.

Hogegarrenean, aldiz, badirudi Mendigatxa erronkariarrak —bi aldiz, *leku batarik berziara* esapidean— eta zenbait idazle bizkaitarrek soilik —eta ez beti— erabil-tzen dituztela *bat* izenondoaren era mugatuak. Horietatik at, G. Anduagaren *Aitonaren uzta*-n eta D. Agirrerren *Garoa*-n —hots, euskalkiz bizkaitar ziren bi idazleren gi-

puzkerazko testuetan— aurkitu ditut agerraldi bana. Beraz, badirudi ugariagoak direla mugagabezko agerraldiak mende honetan, bizkaieraz izan ezik bederen. Egoera honen lekuko K. Mitxelena izan daiteke. Izan ere, euskara batuaren gidariak betetzen du —nahiz ez beti— legea *bat* izenordainari dagokionez, baina ez izenondoari dagokionez:

Galdua ote dugu —aritu ginen luzaroan galdezka, batak besteari eta nork geure buruari— poema jaioberria? *MIH* 291.

Ez du hitz honek besterik esan nahi, hizkuntzaren alde batek bestearekin, hizkuntza batek beste batzuekin, balako antz eta egitea baduela baizik *MIH* 195.

1.2.3. Laburpen gisa, gorago aipatu dudan Leizarragaren pasarte bat (Lc 23, 39) euskaraz egin diren beste itzulpenekin erkatuko dut. Leizarragak *gaizquiguile urkatuetaric bataric. berceac* zion lekuan, Haraneder lapurtarrak 1750 inguruan *oboinetaric bat... bertzeac* ematen du; 1828ko lapurterazko *Testament Berria*-k *gaistaguinetaric batek... bertzeac...*; Haranederren itzulpen Harrietek antolatutako *oboinetaric bat... bertzeac...*; Duvoisinekin *oboinetaric bat... bertzeac...*; Brunet gipuzkoarrak 1870ean *gaizguille ayetaco batec... besteac...*; Olabidek 1931n *gaiztagiñetako batek... besteac...*; Arriandiaga bizkaitarrak 1946an *gaizkille eskegittariko batek... besteac...*; Kerexeta bizkaitarrak 1976an *lapurretariko batek... besteac...*; 1980eko *Itun Berria*-k eta 1983ko *Itun Berria* ekumenikoak *gaizkileetako bat... besteac...*

1.2.4. Leku-denborazko kasuetan *bat* izenondoa alde eta aldi guztietan agertzen da era mugatuan *beste* mugatu batek eragindako testuinguruetan:

Artuco dot escu batean gucia, / Bestean çuci yraxegua *TAV* 91.

Eta leku batetik bercera errebelatuak gabilitza Lç 1 Cor 4, 10.

Birjina bazter batean / eta Josef berzean: biak belhauriko iarri / ziren haren aldean *EZ Noel* (L. Akes. ed.) 57.

Behin alde batera gero bertzialat *Egiat* 157.

Escu batean dozula Christo crutzean josiric, eta bestean candela erexeguin bat *Añ EL*¹ 30.

Bada gauza gusti oneec, epia emoten dabe, eta eguin leitequez egun bateric beste-raco *Astar II* 71.

1.3. *Bat* mugatuaren agerraldiak *Beste* mugatuaren eraginpetik at.

Antza denez ez dira gehiegi horrelako agerraldiak, batez ere aipaturiko legea betetzen dutenen aldean. Dena dela, lehenak Leizarragagan beragan aurkitu ditut. Hiru adibide dira: *Eta baldin eure beguiac trebuca eraciten babau, idocac hura eta iraitzac eureganik: hobe duk hire, begui batarequin vicitzean sar adin, ecen ez bi beguiac dituala suco gebenara iraitz adin* (Mt 18,9), *Cen Andriu Simon Pierrisen anayea, Ioannes minçatzen ençun zuten bietaric eta hari iarreiçqui çaiçconetaric bata* (Io 1, 40) eta *Eta ihardesten çuela bataric Cleopas deitzen cenac, erran cieçón* (Lc 24, 18). Egia esan, ez dut hiru agerraldi mugatu hauen zergatia argi ikusten. Dena dela, lehenengoari dagokionez Mc 9, 47an testuinguru berberean *begui bakoitzdun* ematen du Leizarragak berak, eta bigarrenaren kideko bide direnetan *-taric bat* erabiltzen du besteetan². Esaterako, *Eta Lazaro cen harequin*

(2) Agerraldien urritasunaren gorabehera, badirudi arrazoia hau izan daitekeela: perpausaren testuinguuri *bi*-ren forma mugatu batek eragiten diola, agerian (bi lehenetan) edo ezabaturik (hirugarrenean: kapitulu bereko 13. txatolean aipatzen diren *betaric biga*-tako bat da Cleopas). Cf. aldiz *Eta laur animalietaric batec eman*

mabainean iarriric ceudenetaric bat (Io 12, 2). Bestalde, pasarte horien gainerako itzulzaileen bertsioetan forma mugagabeak aurkitu ditut hirurotan. Adibidez *bi betaric bat* (1828ko TB), *Jesusi iarraiqui citzaizconetaric bat* (HeH) edo *bietaric bat* (Dv), bigarrenari dagokionez. Eta, gehien axola diona, egongune horretan ez legoke *-rik bat* eta *-rik bata*-ren artean kontrasterik.

Beste adibide bat Axularrena da: *Eta bere azquen finean [aztore] betaric bata vtzi çuela, çorbat baitçuen haren pagatceco; bigarrena seme bat baitçuen, harendaco; eta hirugarrena, arima-cari, meçatan emplegatceco* (247 h). Hemen *bata*, lehendabiziko-ren kide-edo da, *bigarrena* eta *hirugarrena*-rekin harremanetan, hots aldaera estilistiko moduko zer-bait; cf. Agirre Asteasukoarengan: *Guizonac ditu iru vicitza-mota, gorputzarena bata, animarena bestea eta irugarrena da onra eta icen onarequin ezagutzen duen lecutan vicitzea* (II 103), baina *Iru mallatacoa da beldurra. Batari deitzen zayo servitziariena; oetatic ascoc alabaña eguiten ditue lanac [...] castiguaren beldurrez [...]. Bigarren beldurra da seme ongui aciac izan oi duena. Oec [...]. Irugarren beldurra da [...]* (I 612 h.)³.

Aurkitu ditudan gainerako salbuespen guztiak bizkaierazkoak dira, eta esapide-moduko batean agertzen dira. Horrela Mogelek *Nire alaba batak, bera da gazteena, daucaz egunteguijac* (PAb 137). Esapide-moduko hau batez ere Kirikiñok erabiltzen du, —adibidez *eta beriala anka bata barrura sartzen dau* (Ab II 32)—eta *-etako bat*-en kide dirudi.

1.3.2. Zertzelada batean bakarrik dagoke, teoriaran bederen, kontrastea: *Ordu batean etorri zen / Ordu batetan* (edo *baten*) *egin zuen* (hots, 60 minututan). Praktikan ez dut horrelako berezikuntzarik inongo idazletan ikusi. Izan ere testuinguruak (aditzak esaterako) aski argitzen du kontua, eta dena dela *ordu batez* erabiltzen da batez ere bigarren kasuan, antza denez.

1.3.4. Alde batera uzten dut, noski, *bat* zenbatzailea izen gisa erabiltzen denean, *Maiatzaren bata, hilaren hogeita batean* esaterako, EGLU 1985, 165-en esaten den bezala, mugatasuna automatikoa baita horrelakoetan, izen batez ari garenez gero.

2. *Bat* leku-denborazko kasu-atzizkiez *beste* mugatuaren eraginpetik at.

Beste hitzaren era mugatu baten eraginpetik at, *bat* mugagabeen agertzen da, *batek, bati, baten, batez...* formetan. Salbuespen nabari eta garrantzitsu bat dago haatik: leku-denborazko deklinabide-atzizkiarena. Lehenik *non* kasua aztertuko dugu eta ondoren *nora* eta *nondik* kasuak.

2. 1. *Bat* non kasuan izenondo gisa.

2.1.1. Izen-sintagma baten amaian, bizkaierazko tradizioan *baten* da forma zabalduena. Horrela bizkaiera zaharrean:

cietzen çazpi Aingueruey çazpi ampola vrrbezcoric (Apoc 15, 7). Hirurotatik at, *bi* mugatu baten eragin honen adibide bakar bat aurkitu dut aztertu dudun *corpus*-ean, J. D. J. Salaberriek *ChantP*-en jasotzen duen *Agot denak chipiago badü beharri bata, / Aitari erranen diot biak bardin tüzüla* (174) bertsioetan, non aurreko ahapaldian [*Beharri*] *bata bandiango dizü eta aldiz bestia / Biribil et' orotarik bilboz üngüratia* esaten baita.

(3) Bada Agirre Asteasukoarengan beste agerraldi bat, bakarra, *bestea*-ren eraginpetik at: *Onra au ematen zayo Jaunari era ascotan, eta era oetatic batari deitzen zayo* adoracioa (II 336), esplikagaitza, beste agerraldi guztietan *oetaric bat, batec* etab. ematen baitu, itxuraz kideko testuinguruetan, gainerako autore guztiek bezala.

Laster baten ygaro çan / Uraz alde bestea[n] TAV 83.

Edo icussi daigunean gueure buruau neçesidaderen baten Cap 23.

Dena dela, bizkaiera zaharrea ez dira, *baten*-en nagusitasuaren gorabehera, *batean*-en adibideak falta:

Bear dogu persinedu edo santiguedu peligruren batean gagozanean [...] ta tentaciñoes deunguereenbatec afligietan gatuzenean VJ 3.

Veguratu neguion ta egumbatean / Errencore (andiac erneçitean) TAV 122.

Ecussico doçu laster batean / nola çorretaric vrten doquean *EgiaK* 89.

Sinisetandot Jangoico bacar batean, eta iru Persona distinto edo bana Jangoico batean direanac Cb *CarV* 95.

Jangoico en Legue en contra gauza astun edo andiren batean Cb *CarV* 51.

XIX. mendearen hasieran bizkaiera literatur euskalki bihurtu zuten idazleen lanetan *baten* agertzen da, erruz agertu ere, bai Markinako Taldekoetan, baita ere Añibarrorengan. Salbuespen bakarrak Añibarroren bi *batean* dira, bata *ao batean esan lei* (EL¹ 228) eta bestea *beingo batean* (LoraS 88; gainerakoetan *beingo baten* erabiltzen du) esapidean. Laudioko Kristau ikasbidean (1828) ere *baten* aurkitu dut. Orobat, mendearen erdi aldean Markinako ereduaren jarraitzaile den Uriartek *baten* erabiltzen du bizkaierazko lanetan. Baina Eusebio Azkuek 1860 inguruan ondu zituen olerkietan biak erabiltzen ditu, nahiz *baten*-ez gehiago baliatzen den. Iturzaeta otxandiarrak ere biak erabiltzen ditu, baina askoz ere gehiago *baten batean* baino.

XIX. mendearen amaieran gertatzen den bizkondearekin batera, askotan ikusten hasten da *batean* aldaera literatur bizkaieran, Arrese Beitiaren bertsoetan esaterako, eta Agirrerren bizkaierazko eleberrietan gaina hartzen dio *baten*-i maiztasunean. Baina Azkue eta sabindarren *hiperbizkaierazko* testuetan atzera egiten du berriro. Horrela, Azkueren *Bein da betiko* (1893) eta *Batxi Guzur* (1897) irakurgaietan, edo Kirikiño, Lauaxeta, Otxolua, Eguzkitza edo Joseba Altunaren idazlanetan badirudi ez dela *batean*-ik agertzen, baina ezta ere Etxeitaren *Josetxo* eleberrian. K. Enbeitak gutxitan erabiltzen du, eta errimak edo neurriak hartaraturik beharbada. Orixeren *Tormesko itsu-mutila* bizkaierazko itzulpenean, aldiz, paretsuan agertzen dira biak.

Gerraondoko testuetan, herriren bateko hizkeraz idatziriko irakurgaietan —L. Akesoloren *Ipiña ta ipiñatarren barri* Arratiako hizkeran idatzian, edo T. Etxeberria eta J. San Martin *eibarrazko* liburuetan— *baten* besterik ez dut aurkitu. Baina orduko idazle nagusienak, Gandiaga, Erkiaga edo N. Alzolak, biak erabiltzen dituzte, eta *batean*-i erabateko nagusitasuna emanez. F. Bilbaoren *Ipuin barreka*-n, aldiz, nagusitasuna beste aldera makurtzen da erabat. B. Enbeita bertsolariak biak erabiltzen ditu. Amaitzeko, Oskillasok *Kurloiak* irakurgaietan proposaten duen euskara batuan *baten* eta *batean* erabiltzen ditu, bigarrena lehena baino maizago, antza denez.

2.1.2. Gipuzkeraz, goi-nafarreraz, Baztango euskalkian, zaraitzueraz eta erronkieraz, *batean* (edo *batian*) da lehen testuetatik hasi eta gaurdaino agertzen den forma bakarra⁴:

(4) Salbuespena, idazle euskalkiz bizkaitarren gipuzkerazko testuak dira, non *batean* eta *baten* nahaste agertzen baitira. Orobat badira *baten*-en agerraldiak Urola aldeko idazle batzuegan, J. I. Arana eta N. Etxaniz azkoitiarrengan, esaterako.

Adicera ematen draugu nola Christo gure Iauna lotu çuten cuerdes pilarebatean non açotatu bayçuten Ber *Trat* 11 r.

Igo eziñ ditekean argi-leku batean Lar *SAgust* 12.

Manaçucizun eser cezayela calabozo batean obligaeraciceco vere consentimentra-
ren ematra ETZ 162.

Siñestea Yaungoico guziz poderoso batean *CatB* 16.

Leina, ssinestia Janguico guciuen poderoso solo batian *CatR* 11.

2.1.3. Iparraldeari dagokionez, Etxeparerengan bitan agertzen da *bat* izenondoa non kasuan, eta bietan *batetan* forman. Leizarragagan ere beti *batetan* forman agertzen zaigu; salbuespenik gabe:

Eta ioanic sar citecen Samaritanoén burgu batetan Lc 9, 52.

Eta nehorc oihal pedaçu latz-bar eztu iosten abillamendu çar batetan Mc 2, 21.

Embarca guentecen Alexandriaco unci islán negua iragan zuen batetan, ceinec [...] Act 28, 11.

Gau hartan biga içanen dirade ohe batetan: bata harturen da, eta bertzea utziren Lc Lc 17, 34.

Guciak ciraden gogo batez leku batetan berean Act 2, 1.

Ezen gu baicara anhitz, oguibat gara eta gorputzbat: zeren guciac ogui batetan participant baicara 1 Cor 9, 17.

Bi parra-chori eztrade dirutcho batetan saltzen? Mt 10, 29.

XVII. mendeko lapurtera klasikoan, Etxeberri Ziburukoak eta Gazteluzarrek, antza denez, beti *batean* erabiltzen dute; ez dut horiengan *batetan*-en agerraldi bakar bat aurkitu. Orobat, Mongongo Dasanzaren *Laborarien abisua*-n eta *Itsasoko nabigazionea*-n *batean* (edo *batian*) besterik ez dut idoro. Argaiñaratsen *Deboten Brebiarioa*-n *batetan* bat (*hunetan*-ekin errima egiten) eta 13 *batean* aurkitu ditut. Silvain Pouvreauren obretan, aldiz, *batetan* da nagusi: aldaera horren 36 agerraldi idoro ditut aztertu ditudan liburuetan, *batean*-en 6ren aldean. Axularrengan paretsu dabilta bi aldaerok: 18 *batetan* eta 17 *batean*, kontuak gaizki egin ez baditut⁵. Dirudienez ez da bien artean bereizkuntzarik erabileraren aldetik:

Ordúan bide on batean iartcera eta finatcera deliberatuqui deliberatuco dut Ax 51

Eta güero bicitcen zen baque handi batetan Ax 31.

Ezta aitcinatcen, eta ez guibelatcen, bethi dago egoitza batean. Crozca batean Ax 600.

Ceren oraiño, pena hec [...] egonen baitira bethi ere estatu batetan, egoitza batetan Ax 600.

Egun batez, compaiñia on batean, euscaldunic baicen etcen leccuan nengoela Ax 15.

Ediren baitcen egun batez hartçaz gaizqui mintço ciren compaiñia batetan Ax 313.

Materreren liburuan eta Oihenarten atsotitz nahiz neurtitzetan ez dut ez bata ez bestea aurkitu. Belapeire zuberotarrari dagokionez, beti *batetan* erabiltzen du:

(5) Gauzak horrela, badirudi Villasante 1972, 47ko "Axular, empero, lo emplea [-ta- artizkia] regularmente (aunque no siempre)" delakoa ez dela errealitatearen deskribaketa ona. Orobat hurrengo paragrafoan "[batez] en los dialectos orientales sigue vivo, y nosotros deberíamos restaurarlo" dioenean, hegoaldeko literatura tradizioan, zaharrean, berrian eta oraingoan *batez* erabat ohizkoa baita.

XVIII. mendean ia erabat desagertzen da literatur lapurteratik *batetan* aldaera. Behin bakarrik aurkitu dut Haraneder-gan (9 *batean*) eta Churiogan (21 *batean*), eta testuinguru berezi batean: *ere* aurrean ezezko esaldian:

Eciñ causituco dut consolacioneric gizon iaquiñsunen liburutun [...], ez segurantçaric lekhu batetan ere zeroni ezpaçare adisquidea Ch *Imit* III 59, 3.
Haina hutx batetan-ere ez-litequela eror He *Gudu* 43.

Etxeberrri Sarakoarengan, Larregigan eta Baratzartengan *batean* aurkitu dut beti, Larregigan 51 aldiz, adibidez. 1733an argitaratu zen *Baionako diozesako bigarren katixima*-ri dagokionez, Aita Villasantek prestatuturiko edizioko hiztegian *batean*-en lau agerraldi adierazten dira eta *batetan* ez da aipatzen. Salbuespen bakarra Mihura da, hamar *batetan* eta bi *batean*-ekin. Amikutzeko hizkeraren lekuko-edo zen 1780 inguruko *Katixima*-n bost *batetan* eta hamar *batian* aurkitu ditut.

Zuberoko tradizioan Maisterrek beti *batetan* dakar eta orobat Mercy-k. Egiategigan *batetan* nagusi da, baina *batian* bat edo beste ematen duelarik.

XIX. mendean, lapurtera edo behenafarrerazko idazleengan *batean* (edo *batian*)-en 465 agerraldi aurkitu ditut, eta *batetan*-en hiru, bata Goihetxerengan (*uret*-ekin errima egiten), bestea Duvoisinengan eta hirugarrena Hiriart Urrutigan (Lafitten edizio-huts bat ez bada). Zuberotarren artean, berriz, *batetan* erabat nagusi da: bakarra Etxahun eta Artxugan, *Uskara Liburu berria*-n, *Xarlemagne* pastoralean, 1872ko *Katixima*-n eta *Uskal Noelen Lilia*-n. Intxauspe da *batean*-en zenbait adibide (sei gure zenbaketan, *batetan*-en 34ren aldean) dakarren bakarra.

XX. mendeari dagokionez ez dut *batetan*-en agerraldi bat ere aurkitu zuberotar ez diren iparraldeko idazleengan. Hala dio Pierre Lafittek (1962: 107):

Cependant aux cas locatifs les modernes tendent à ne pas employer l'indéfini; ils ne distinguent plus entre: etche batetan 'dans une maison', et etche batean 'dans l'une des maisons'; etche batetarik 'd'une maison' et etche batetik 'de l'une de maisons'; ils disent toujours etche batean, etche batetik. C'est dommage⁶.

Mende honetako zuberotar idazle bakanen artean, aldiz, *batetan* erabat nagusi agertzen da. Dena dela, badirudi Zuberoko idazleek Iparralde guztirako idazten dutenean *batean* erabiltzen dutela. J. L. Davantek, *Herria* aldizkariko idazlanetan, esaterako.

2.1.4. Laburpen gisa, Mateoren ebanjelioko pasarte bat (27, 59) nola itzulia izan den mende eta euskalkietan zehar erakutsiko dugu:

Eta gorputza harturik Iosephec mihisse churi batetan barna eçar ceçan (Leizarragak 1571ean).

Harturic bada gorphutça Josephec, eçarri çuen mihisse churi batean barna (Haranederrek lapurteraz 1750 inguruan).

Beraz Josephec hartu çuen gorphutça eta inguratu çuen mihise churi batean (lapurterazko *Testament berrian* 1828an).

Joséfec hártu zian khorputza eta mihise chouri batétan ungurátu (Intxauspek zubereraz 1856an).

(6) Dena dela Lafittek berak *batean* bakarrik erabiltzen du, aztertu ditugun idazlanetan bederen.

Eta Josephc artuic gorputza, inguratu zuen maindire churi batean (Etxenikek baztaneraz 1857an).

Eta arturic gorputza, Josec bildu zuen maindire garbi batean (Uriartek gipuzkeraz 1858an).

Eta gorphutza harturik, mihise churi batean inguratu zuen Josepek (Duvoisinek lapurteraz 1859an).

Josefek bada artan ziolarik Jesusen korpiza, ungurukatu zion mantre sain batian (Hualde Mayok erronkarieraz, J. Estornes-en letraldatzearen arabera, 1860 inguruan)

Joséc bada, artzenzuelaric Jesusen corputza, inguratucizun mandre ssau batean (Senper-ek zaraitzueraz 1869an).

Haraneder-en itzulpenaren Harrieten argitalpen eraberrituan, Salaberriren behe-nafarrezkoan, Olabide eta Leonen itzulpenetan *batez* ematen da, eta Kerexetaren 1976ko bizkaierazkoan *miesa garbi bataz*.

2.2. Bat nora eta nondik kasuetan izenondo gisa.

2.2.1. *Non* kasuan ez bezala, kasu hauetan bat datoz bizkaierazko eta gipuzkerazko literatur tradizioak: salbuespenik gabe *batera* eta *batetik* (edo *bateti*, *baterik*) erabiltzen dira berorietan, eta orobat baztanerazko, goi-nafarrerazko, zaraitzuerazko (*bateala*)⁷ eta erronkarierazko (*batra*) testuetan.

2.2.2. Iparraldeko tradizioari dagokionez eta idazle ez zuberotarren artean, *nora* eta *nondik* kasoen bilakaera ez da izan historian zehar *non*-arena bezalakoa: nabarmenki gehiago irau duite kasu horietan forma mugagabeak. Horrela, dirudienez *batetan* erabiltzen ez duen Etxeberri Ziburukoarengan lau *batetara* aurkitu ditut eta bi *batera*, eta bi *batetarik* eta *batetik* bat (testuinguru erabat "mugagabe"an hain zuzen: *Alde batetic tentatu duenean Etsaiac, / Alabaiñan irabaci ez deus enganariac, / Berce alde batetara itçulicentu harriac* Man I 51); orobat Axularrengan, hamaika agerraldi mugagabe eta hiru mugaturekin. Areago S. Pouvreaugan, zeinak, *non* kasuan ez bezala, forma mugagabeak (27 agerraldi) bakarrik agertzen bait ditut *nora* eta *nondik* kasuetan. Salbuespen bakarra Gazteluzar bide da, baina agerraldien urritasunak ez du uzten ondorio finkorik ateratzen.

Antzeko zerbait aurkitu dut XVIII. mendeko autore gehienetan. Adibide gisa Larregi aipatuko dut. *Testamen zaharreko eta berriko historia*-ren egileagan, esan den bezala, 51 *batean* aurkitu ditut eta *batetan* bat ere ez; *nora* eta *nondik* kasuetan aldiz 28 *batetara(t)* eta 11 *batera(t)*, eta 11 *batetarik* eta *batetik* bakar bat. XIX. mendearen erdialdera badirudi forma mugagabeen kopurua jaitsi egiten dela, erabat desagertu gabe, dena dela. Baina mende honetan *batetara(t)* eta *batetarik* formen berpizkunde bat gertatu da. Horrela, aztertu ditugun testuetan 37 *batetara(t)* eta 17 *batera(t)* aurkitu ditut, eta 29 *batetarik* eta 30 *batetik*. Autore gehienek bi motetako formak erabiltzen dituzte, bata adina bestea eta, antza denez, nahaste, J. Barbier-en adibide honek erakusten duenez:

[Jaun Errientak] choria aldachka batetik bertzera bezala, elhe batetik bertzera, gogoeta batetik bertze gogoeta batetara (Sup 3).

(7) *Ceren vecatubate: inclinacendizu gure apetitoa verce vecatubateala* (ETZ 164), esaterako.

Bi motak, mugatua eta mugagabea, berdintsu erabiltze horretan salbuespen bat dago batez ere, Barbier-ena hain zuzen, 16 *batetara(t)* eta 3 *batera(t)*-ekin. Honi zor zaio batez ere *nora* kasuko bi aldaeren arteko alde (37/17) nabarmena. Azken urteotan badirudi forma mugagabeen maiztasuna asko jaitsi dela berriro. Horrela, 1977ko 800.000ren bat testu-hitzetako erakusgarri batez baliatuz moldatu nuen *Maiztasun Hiztegi*-an *non* eta *nora* kasuetako 23 agerraldi mugatu eta 4 mugagabe agertzen dira Iparraldeko testuetan.

2.3. Batean esapideetan.

Oro har, badirudi *bat*-en leku-denborazko forma atzizkidun batez eratzen diren esapide nolabait fosildutzat-edo har daitezkeenetan (*behin baten* / *batean* esaterako) autoretore bakoitzak esaldi normalean erabiltzen duen forma bera erabiltzen duela, hots *baten* erabili ohi duenak *behin baten* idatziko duela, eta *batean* erabiltzen duenak *behin batean*⁸.

Dena dela badira zenbait salbuespen nabarmen. Nabarmenena, Irigoyen irakasleak (1978: 573) adierazten duen bezala, *-ekin-ek* (edo *-gaz-ek*) burutzen duen izen-sintagma baten ondoan *batean* agertzen dela garai eta euskalki guztietan, Leizarragaren *Çoure dohain-onetaco haour laun Andrequin batean* (Dedic *7 r) adibidean agertzen den arabera.

Horrelako ehundaka adibideren ondoan bat bakarra aurkitu dut *batetan*-ekin era-tua: *Jesus Jaunaren sacrificioareki batetan* Belapeire (I 120) zuberotarrengan.

3. Mugatasuna eta mugagabetasuna euskaraz.

Artikulu honen bigarren partean aztertu ditugun kasuetan *batetan*, *batetara*, *bate-tatik* formak literatur tradizioan berrezartzearen alde agertu direnek argudio bera erabiltzen dute, hots, egoera horiek mugagabeak direnez gero forma mugagabeak erabili behar direla berorietan. Argudio hori uste faltsu batean oinarritzen da. Izan ere gauza bat da mugagabetasunaren *nozioa* eta beste bat nozio hori zein eratako for-mez gauzatzen den. Esaterako filme baten bukaeran ematen den nozioa ingelesez adina mugatua edo mugagabea da gaztelaniaz; hala ere ingelesak *The end* mugatua-ren bidez ematen duen bitartean gaztelaniaz *Fin* mugagabeaz ematen du. Gaztela-niaz *voy a casa*, *voy al monte* bezain mugatua edo mugagabea da, mugatzailearen gora-behera, eta *voy a casa de Juan*-en dagoen "mugatasun-gehitze"ak ez dakar *la muga-tzailearen ezarpena*; bai, ordea *está en palacio* ("erregeren jauregian") / *está en el palacio del Marqués de X*-en. Era berean latinaren dialekto batean *voy a la escuela* esaten dena beste batean *vaig a escola* esaten dute, eta ez katalanen eskolak mugagabeagoak dire-

(8) *Bat batean*-i dagokionez ere, *bat batetan* zuberotarrek soilik erabiltzen dute (kontuan har bedi Iparraldeko autore zaharrak ez direla esapide honetaz baliatzen), eta *bat baten* azken ehun urteetako zenbait idazle bizkaitarrek. Gainerakoek *bat batean* erabiltzen dute. Bada salbuespen bat itxuraz bederen harrigarria, gipuzkera klasikoazko zeinbat idazlerena, zeinek *batean* izenondoa inoiz ere erabiltzen ez dutelarik *bat batean* eta *bat batetan* nahaste erabiltzen baitituzte. Orobat, 'a la vez, al mismo tiempo' itzul daitekeen esapidea *batean* forman ematen da literatur tradizioan. Salbuespenak, kasu honetan, Axular, S. Pouvreau, Maister eta 1782ko ka-texima zuberotarra dira, eta *bat batetan* erabiltzen duten idazle gipuzkoarrak. Bidenabar, *bapatean* aldaera *-p*-duna azken 60 urteetako hegoaldeko zenbait idazle bakarrak erabili izan dutela gogoarazi nahiko nuke.

lako. Berdin *meter en agua* eta *mettre dans l'eau* etab, etab. Eta kontua ez da batak “ongi” eta besteak “gaizki” egiten dutela, igoaleko ongi edo gaizki egiten dute guztiak, definizioz. Orobat euskaraz euskalki batzuetan *urean* edo *gaiuz* eta beste batzuetan *uretan* edo *gauzez* esaten dela eta, ez dago zuzenen eta okerren bila abiatu beharrik⁹. Beste gauza bat da batasuna dela eta bat aukeratu beharko dela *standarderako*; hautapena dena dela beste irizpideen arabera egin beharko da, ustez baztertua genuen “logika”ren ifernuan berriro erori nahi ez badugu. Bestalde, denok dakigun bezala, euskaraz gehiago eta areago erabiltzen dugu *-a* mugatzailea inguruko erdaretan baino. Horrek ez du esan nahi, noski, nozio mugatuez baliatzeko joera handiagoa dugunik, baina gure literatur tradizioan *batean* eta horrelako *forma* mugatuetaranzko bilakaera nabarmenaren arrazoia argi dezake.

Inork ez du zalantzan jartzen euskaraz izen-sintagma mugagabeak badaudela. Baina falta zaiguna mugagabetasun horren deskribapen zehatza da, zeren badirudi sintagman adierazten dena hitzunikiko ezagun izanaren irizpideak ez dituela, ez hurrik eman ere, kasu guztiak esplikatzeko. Deskribapen horren ezean, gure aurreiritzien arabera, euskal deklinabidean gertatzen diren sinkretismoen laguntzaz, agerraldi konkretuak *interpretatzera* jotzen dugu, eta hain zuzen hori da arazoa ez argitzeko biderik egokiena¹⁰. Adibide bakar bat jartzeko, Leizarragaren (Mt 10, 5) *Gentiletarát etzoaztela, eta Samaritanoen hiritan etzaitzela sar* esaldian zergatik ez *Samaritanoren* edo, batez ere, zergatik ez *hirietan*? Izenlagun mugatuak zergatik ez du izena mugatzen kasu honetan? Zein kasutan mugatzen du? Gertatzen dena, esaldi horretan *ezein* edo horrelako zerbait ezabaturik dagoela baldin bada, zein dira ezabaketa horren legeak? Eta pasarte horren gainerako itzultzaile guztiak zergatik ematen dute *hiri* mugatuan? Nor dabil “oker”? Eta benetan axola duena, zein eredu har euskara batuan?

Txillardegik (1972, 43) beste arrazoi bat ematen du *batetan, batetara, batetatik* formak literatur tradizioan berrezartzeko: forma mugatuak gaztelaniaren eraginaren ondoriozkoak direla. Arrazoi kontuan hartzekoa iruditzen zait, baina beldur naiz ez ote den kasu honetan, idazleak bere iritzira biltzeko argudio frogaezin —edo errealtatearen kontrako— bat besterik. Izan ere *beste*-ren agerraldi mugatu baten eraginpeko *bat*-en forma mugatuak —*bata, batari, bataren...*— Iparraldean galdu dira batez ere, hots, hizkuntza menderatzaileak *forma* mugatua —*l'un (et l'autre)*— erabiltzen duen eremuan, eta Hegoaldean —*uno (y el otro)*-ren eremuan— mantendu, hain zuzen ere. Eta *batetan*-i eta dagokionez, nola izan daiteke *gurutze batean hil zen* “mugatua” gaztelaniazko *murió en una cruz*-en “mugagabearen” kutsadura?

(9) Ezta ere inoiz inon egin ez diren bereizkuntzak egiten hasi beharrik. Esaterako EGLU 352h-n idarokitzen dena, hots, *Iturriko urean busti ditu behatzak / Apaiza blei-blei egin da uretan*, “egungo egunean ere euskaldunik franko”k (“eta horien alde dago antzineko idazleen ohitura”), egiten omen dutena. Egia esan ez dakit “egungo euskaldun” horiek nor diren, baina argi dago “antzineko idazleen ohitura” ez zela hori: forma bat edo bestea erabiltzen zuten, mugatasun-bereizketarik egin gabe. Orobat Villasante 1972, 15-eko “Egunez (de día) y Egunaz (con el día)”, interpretazioa, estatistikaren bidez frogatu daitekeenez, aurreiritzi bati kostariki kosta eustearren gauzak bere onetatik ateratzea besterik ez da.

(10) Eta berean, eta aipatu berri dudana arrazoiagatik, erabat arriskutsua iruditzen zait, noiz erabili behar den mugatua eta noiz mugagabea erabakitzeko, gaztelaniak egiten duenari begiratzeko. Esaterako, gaur egun, ia literatur tradizio osoaren kontra, hainbeste ugaldutako den *baketan utzi* horren azpian dagoena erdarazko *dejar en paz* da eskierki.

Neretzat *batetan*-en desagertzearen arrazoia beste bat da eta ez du zer ikusirik inguruko erdaren inongo eraginekin: azaldu dugunez bi paradigmak ez ziren askeak edo beregainak, eta hizkuntza, ekonomiaren hatsapenaren arabera, erredundantzia hori baztertuz joan zen. Forma mugatuak ezin bazter zitezkeenez gero (*harekin batean*, (*alde*) *batetik bestera* etab. zirela medio) forma mugagabeak izan ziren baztertuak.

4. Amaitzeko.

Iritziak iritzi, bada gauza kezkarri bat aztertzen ari garen arazo honetan. Adierazi dugun bezala *bat*-en forma deklinatuen batasuna erabat bideratua zegoen lekudenborazko kasuetan euskara batuaren finkatzea hasi zenean. Orduan, uste gutxienez eztabaidagarrien bidez, eta argudio badaezpadako edo baieztapen errealitatearekin bat ez zetozenen bitartez¹¹, alde batetik batasun hori hautsi egin zen batasunaren ize-nean, eta bestetik, mantentzen gero eta zailago den Iparraldeko idazleekiko bateratasuna apurtu zen. Horrela 1977an, *Maiztasun hiztegia*-ko datuen arabera, Iparraldeko idazleek "lege zaharrari" eusten zioten bitartean (*batean*-en 83 agerraldi *batetan*-en biren ondoan), Hegoaldekoak bitan banatuta agertzen ziren (516 *batean*, 503 *batetan*-en ondoan). Uste dut badagoela zifra hauetan eskarmentu hartzeko nahikoa gai gero-ari begira.

Aipaturiko idazlanak.

EGLU 1985, Hizkuntz batzordea. Euskaltzaindia. *Euskal gramatika. Leben urratsak*. Iruñea.

Irigoyen, A., 1978, "Deklinabideaz". *Euskera* XXIV, 2: 737-759.

Lafitte, P., 1962, *Grammaire Basque*. Baiona.

Txillardegik, 1970, *Sustrai bila*. Donostia.

———, 1977, *Oinarri bila*. Donostia.

Villasante, L., 1972, *La declinación del vasco literario común*. Oiñati.

(11) Adibidez Txillardegik (1977: 43): "Horrelaxe [*batetan*, *batetara*, *batetatik* etab.] deklinatzen zen lehen; eta horrelaxe deklinatzen da oraindik ere lapurteraz, baxenabarreraz eta zubereraz".